

«До тебе прагне вся краса земна...»

*Урок-аналіз поетичної мови віршів Рудакі,
Омара Хайяма, Гафіза, Фірдоусі 8 клас*

Урок другий

Епіграф до уроку: *Мій вірш — Йосип прекрасний,
В полоні його я краси,
Мій вірш — солов'їня пісня,
До нього прикутий я весь.*
Рудакі

Мета уроку: розглянути основні особливості східної середньовічної поезії: особливості жанру, слововживання, системи тропів тощо; формувати інтерес учнів до поетичної мови творів, навички дослідження; розвивати творчі здібності школярів; виховувати потяг до краси, любов до поетичного слова.

Обладнання: добірка віршів Рудакі, Омара Хайяма, Гафіза, Фірдоусі, малюнки учнів до уроку.

План уроку

- 1.Оголошення теми, епіграфа, мети уроку.
- 2.Вступне слово вчителя.
- 3.Читання віршів напам'ять.
- 4.Аналіз мовних особливостей віршів східних поетів.
- 5.Розгляд дитячих малюнків.
- 6.Конкурс віршів, складених учнями.
- 7.Складання узагальнюючої таблиці.
- 8.Підсумки уроку.
- 9.Домашнє завдання.

Хід уроку

Оголошення теми, епіграфа, мети.

Вступне слово вчителя. На минулому уроці ми познайомилися зі східною середньовічною поезією та її кращими представниками — Рудакі, Омаром Хайямом, Гафізом, Фірдоусі. Що ж приваблює нас у цих віршах по сьогодні? У чому полягає секрет краси та милозвучності поезій, написаних понад тисячу років тому? Чому більшість класиків західноєвропейської літератури зверталися до джерел мудрості східних співців? Спробуємо відповісти на всі ці питання, заглибившись у мову віршів Рудакі, Омара Хайяма, Гафіза.

Читання віршів учнями напам'ять (за вибором школярів).

Аналіз мовних особливостей віршів східних поетів.

1. З'ясуйте особливості жанрів східної поезії. Які жанри розвивають Омар Хайям, Гафіз, Фірдоусі?
2. Зверніть увагу на специфіку віршованих розмірів, ритміки, рими.
3. Визначте значення кольорових відтінків, звукозапису, дотику та інших невербальних відчуттів, що висловлені у віршах. Наведіть приклади.
4. Знайдіть специфічну східну лексику. Яку роль вона виконує?
5. У чому особливість вживання власних імен, у тому числі імені автора?
6. Наведіть приклади вживання засобів художньої виразності. Чому на першому місці у східній поезії стоїть порівняння?
7. Завдяки чому виникає лаконізм, змістовна насиченість розповіді?
8. Зверніть увагу на афористичність мовлення у віршах східних поетів, відображення у мові східної філософії, релігійних сюжетів та тем.
9. Яку роль відіграє прийом повтору у віршах?
10. Якого значення набуває контраст?

11. Зверніть увагу на особливості вживання дієслів у формі наказового способу.

12. З'ясуйте синтаксичні особливості східної поезії. Яку роль відіграють звертання, риторичні запитання, окличні речення?

13. Зверніть увагу на мелодійність звучання. Як вона передається у перекладах?

Висновки учнів. (Зважаючи на складність матеріалу та відсутність його у підручниках, учні роблять висновки з допомогою вчителя).

Східна поезія донесла до нас розмаїття жанрів: поеми маснаві, оди-касида, бейти, газелі, рубаї, кита. Всі ці жанри використовував **Рудакі**, стиль якого поети-сучасники назвали **рудакійським**. Його поезія проста і природна, разом з тим витончена і вражаюча. Вона відмічена знаком геніальної простоти. Середньовічні теоретики вірша таку поезію називали «**сахлі мумтане**» («недоступна простота»). Рудакі ж вважається родоначальником літературного **рубаї** — форми, яка безпосередньо пов'язана з усною народною творчістю. Існує легенда, що Рудакі почув римовану мову від юнаків, що гралися на вулиці. Поет був вражений багатомірною ритмікою усного мовлення, прийшов додому і записав на цей розмір вірш із чотирьох рядків, назвавши його рубаї — чотиривірш. Майстерність автора ми відчуваємо і в окремих бейтах. Відірвані від контексту, вони не втрачають глибини змісту, органічно поєднуючи витонченість форми та простоту. Бейти іноді нагадують прозу, але це результат високої поетичної майстерності, про яку сам Рудакі писав:

**Сучасніший за всіх поетів, смаку нового й толку,
Я здатний із граніту зробити бейт ніжніше шовку.**

Омар Хайям удосконалив рубаї і був прихильником саме цього жанру. Він створив науково-філософські рубаї, розробивши рубаї суфійського типу (з релігійно-містичною забарвленістю).

Майстром газелі став **Гафіз**, він художньо розвинув цей жанр, завдяки чому його газелі сприймаються як справжні поетичні шедеври з ритмічними рядками, які завершуються редифом (повторенням слів). Газелі Гафіза надзвичайно поетичні, вони вражають своєю мелодійністю.

У жанрі маснаві (лоема) творив великий **Фірдоусі**. Його маснаві складаються із окремих завершених бейтів. Рудакі писав також вірші у жанрі **хаджв** (гумористичні вірші) та **лузг** (загадки):

*Хоч без вух, але добре чує, хоч кульгає, але хода легка,
Очей немає, він прозріє, говорить красно і без язика,
Як стан коханої, гнучкий, змії він рухами подібний,
Він володіє печалі квітом і грізною сталлю клинка.*

(Пер. В. Ніколаєнка) Відгадка: калам — очеретяне перо).

Поети середньовічного Сходу використовували різні **віршовані розміри** — **мутакаріб, хафіф, музоре, саре**. Українська мова не в змозі передати точно ці розміри, тому що в ній немає чергування довгих та коротких приголосних, як у мовах дарі та фарсі. Але є розмір, який дуже близький, наприклад, до мутакарібу, — це **чотирьохстопний амфібрахій**. Але щоб точніше передати зміст та форму вірша, все ж краще використовувати п'ятистопний ямб. Ритмічний малюнок віршів дуже складний: бейт поділяється на дві частини, завдяки протиставленню або зіставленню у рубаї римуються найчастіше 1, 2 і 4 рядки.

У віршах Рудакі, Омара Хайяма, Гафіза та Фірдоусі ми знаходимо **різнокольоровий спектр відтінків**. Учені до цього часу сперечаються, чи був сліпим Рудакі. Наявність у його поезії різнокольорового забарвлення говорить про протилежне. У віршах східних поетів **багато звукових, дотикових та нюхових відчуттів**, адже поет здавна наділений особливим відчуттям бачити та чути те, чого не помічають інші. Наприклад:

Зрівняв би тебе з кипарисом, якби він тюльпанами вкрився,

Зрівняв би із миртом зеленим, якби він з троянди розвився.

Рудакі

*Я б краще вороном копався у ріллі,
Ніж у негідника живився при столі,
Сухим крайчиком задовольнитись краще,
Ніж губи мазати в чужому, киселі.*

Омар Хайям

*Учора мені на світанні свободу дали,
У темряві ночі живущу в уста мені воду дали.*

Г афіз

*Собака більшої достоєн шани,
Ніж той, хто ближньому кує кайдани.*

Гафіз

*Диханням змія палахнув на нього,
А з іншим свято розділив, небого.*

Фірдоусі

Поет бачить світ у розмаїтті кольорів, звуків, дотиків. Це і вражає його, і змушує думати про «збереження слуху, очей, язика», — писав Хайям.

У східній поезії широко вживається специфічна лексика, яку наш читач вважає екзотичною:

Зі мною любя дівчина моя, Місяцевидна гурія, мій рай.

Рудакі

Троянда, мирт листатий, що вітер колихає...

Рудакі

Так спотайна до тебе чанг промовляє та тільки ж...

Гафіз

*Під синім небом цим не зовсім ми кафіри,
І не належимо цілком до мусульман.*

Хайям

До поетичної лексики належать слова **пері** — мила, **амбра** — пахуча цілюща рідина, **амарант** — квітка червоного кольору, **дервіш** — убогий, **лал** — рубін, **ризван** — сторож біля воріт пекла, **ринт** — вольнодумець, **туман** — колюча рослина та інші. Ці слова створюють національний колорит віршів. Вони не перекладаються на інші мови і подаються без змін.

Особливістю східної поезії є вживання власних імен, починаючи з імені автора. Нашому читачеві може здатися це або спрощенням, або ж нескромністю. Треба знати, що на Сході стало традицією закінчувати вірш, особливо рубаї, власним ім'ям. Те ж саме ми спостерігаємо і в газелі:

Ей, Рудакі, од кайданів печалі звільнись!

Рудакі

Завжди пам'ятай слова мої, Гафізе...

Гафіз

Серед власних імен — імена закоханих, які любовно оберігає народна поезія Сходу, — Лейли та Меджнуна; казкового птаха, що живе на краю світу, — Сімурга; численні назви річок, найкрасивіших міст — Багдада, Ширази, Самарканда, Бухари; імена доісламських богів — Заратуштри (бога вогню). Омар Хайям вживає деякі загальні назви як власні, звеличуючи їх:

Що Небо виграло, вдихнувши в мене душу?

Той шлях до Істини собі торує сам.

У його поезії, прославляються людина, світ, життя, Бог, доля. Іменами народних героїв, месників насичена поезія Фірдоусі.

Східна лірика багата на **тропи** — **епітети, метафори, порівняння** та ін. Особливо квітучою у віршах Рудакі, Омара Хайяма є метафора: «нарциси вогняних очей» (Рудакі), «гіацинт волосся» (Рудакі), «стебло мого щастя» (Гафіз), «провідна нитка розуму» (Омар Хайям), «книга юності» (Омар Хайям). Хайям — майстер влучних, іноді дошкульних епітетів:

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій...

У того світлий зір і радісна душа...

Кульгава старість, юність бистронога...

Але, безперечно, одним із найуживаніших поетичних засобів є порівняння. Ним користуються всі поети, але особливо чаруючим, ніжним, божественним воно стає тільки у Гафіза — співця кохання:

Рядки поетові, що душу освіжають.

Як ранній вітерець у юному гіллі.

***

*Цей мед, що тече з мого слова — це тільки
заплата моя За ту Шаг-Небат, що сьогодні мені в насолоду дали.
В подяку свою, о Хафізе, подячного цукру докинь
За те, що тобі цю красуню струнку й легкодуху дали.*
Гафіз

*До тебе прагне вся краса земна. Як до провалля прагне
бистрина.*

Одна думка, єдине тіло, але знанню немає дна,

Скажи, о дивний, ти людина — чи океанська глибина?

Рудакі

У океані дум знайшов перлину — розум,

І я перлину ту не смію повертіти.

Омар Хайям

Характерно, що порівняння завжди відтворюють образи природи: щічки як яблучка, подих як амбра, стан як кипарис, волосся як гіацинт. Очевидно, ця традиція походить з народної поезії. І до цього часу у розмовній мові східних народів вживається багато порівнянь. Мабуть, тому цей художній засіб у віршах східних поетів займає чільне місце.

Читаючи вірші Рудакі, Омара Хайяма, відчуваєш **лаконізм, вичерпність розповіді**, хоча перед тобою лише кілька рядків. Головне у віршах — це простота та ясність, **мудра простота — символ майстерності**. Тенденція до економії слів є запорукою афористичності мовлення.

Східні поети — це справжні філософи, а найкращим із них є Омар Хайям, у віршах якого ми знайдемо натяк на магичні числа сім та чотири (сім планет і чотири стихії), роздуми про призначення людини, швидкоплинність життя, осягнення поняття «смерть». У східній ліриці знаходить відображення східна філософія, східна мудрість. Автори часто звертаються, особливо Рудакі, до релігійних сюжетів або ж відкрито полемізують із Богом, як Омар Хайям.

Одним із цікавих художніх прийомів є **повтор**, або **редиф**, яким користується, наприклад, співець газелі Гафіз:

От ненужных желаний избавьте меня, от смешных ожиданий избавьте меня.

От любовного бреда, от женских уловок, от пустых обещаний избавьте меня.

От тоски по объятаям, желанным и лживым, от ревнивых терзаний избавьте меня.

От неискренних ласк, от скупых поцелуев, от холодных свиданий избавьте меня.

От несбывшихся снов разбудите Хафиза — от напрасных страданий избавьте меня.

(Пер. М.Курганцева)

Такий повтор не спрощує вірша, він посилює ефект і робить акцент на кожній фразі. В останньому рядку заучить висновок.

У віршах середньовічних ліриків багато **звертань**, вони досить різноманітні — це звертання до милої: *о пері, красотка, дитя*; до себе — *о Рудакі, Гафізе*; до Бога, сил природи та ін. Звертання концентрують увагу на головному, вносять у вірш розмовний характер. Риторичні запитання та окличні речення роблять вірш більш емоційним.

Привертає увагу переважно вживання дієслів у наказовому способі. Це і надає фразі форми прислів'я, афоризму, повчання:

Будь сам собою, не гадай про завтра...

Що нам дається тут, — життя: пильнуй же.

Омар Хайям

До синтаксичних особливостей слід віднести короткі, здебільшого прості речення, наявність прямої мови. Іноді фраза настільки лаконічна, що на цьому побудовано сюжет, дуже простий і змістовний:

— *Прийшла. — Хто? — Дорога. — Коли? — Як день зайнявся.*

— *Чого ж боялася? — Щоб батько не дізнався. Я цілував її.*

— *В лице? — О ні, в уста.*

— *В уста? — Ні, в сердолік.*

— *І що ж?*

— *Він цукром здався.*

Слід звернути увагу на контрастність як характерну особливість віршів східних поетів:

Усі великі вік свій оджили. Усі покірні смерті улягли.

Рудакі

Хто обдарований божественним талантом, в скупого здирщика слугує при столі.

Гафіз

Оскільки вірші часто виконувались під супровід старовинних музичних інструментів, вони напрочуд

ритмічні, мелодійні, нагадують чудовий спів соловейка:

Підсумки уроку.

Складання узагальнюючої таблиці.

Мій вірш — Йосип прекрасний, В полоні його я краси, Мій вірш — солов'їна пісня. До нього прикутий я весь.

Рудакі

Розгляд дитячих малюнків, створених за мотивами східних поезій. Учні коментують Тх, читаючи улюблені вірші.

Конкурс віршів, складених учнями (наводимо кращі):

Бейти

У світі кожен обирає долю: Кар'єру, гроші або волю.

Ганна К.

Для мене той лиш справжній друг. Хто у біді зі мною стане у плуг.

Сергій А.

Рубаї

Знання — то світ, а незнання — то тьма, Цю істину я розділив би з багатьма. Так пізнавай, шукай, читай і вчись, Поглиблюй розум, як звелів Гіфіз!

Ольга С.

Веселись, не журись, поклоняйся красі І ціную все, що є, до малої краплинки, Бо життя це не варте твоєї сльози, Ти красива й струнка; як у полі билінка.

Андрій Л.

	Рудакі	Хайям	Гафіз	Фірдоусі
Жанр	започаткував усі жанри	рубаї	газелі	маснаві
Лексика	поетична екзотична	філософська абстрактна	поетична	народного фольклору
Морфологічні форми	абстрактні іменники, прикметники, дієслова у наказовому способі			
Синтаксис	звертання, риторичні питання, окличні речення; прості речення, афоризми			
Художні засоби	метафори порівняння	епітети метафори	епітети метафори порівняння	епітети порівняння
Особливості мелодики	мелодійність, чарівність			

Заключне слово вчителя. Сьогодні ми поринули у чудовий світ віршів про прекрасне та вічне. Ця поезія не підкоряється моді, вона не старіє з роками, а залишається такою ж молодого, як і її автори, що не схилялися перед ударами долі, не били поклонів перед дзвінкою монетою, навіть у дранті залишалися царями, а не дервішами. Мабуть, тому й не обминали східної лірики поети минулих століть та сучасності. Краса — це те джерело, що завжди чарує й дає снагу жити духовним життям:

Покрила воду риза кришталева,

Як зачаровані стоять дерева...

Хай поряд з вами у житті йдуть прекрасні поети середньовічного Сходу — Рудакі, Омар Хайям, Гафіз, Фірдоусі, нехай вони ведуть вас до істини та нових художніх відкриттів.

Домашнє завдання. Самостійний цілісний аналіз одного-двох віршів східних поетів.

Галина Козуб
кандидат філологічних наук
Полтава